ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-4-80-86>

УДК 343.43

Габро І.В., Гнатуша Ю.В.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

УЧАСТЬ УКРАЇНИ У МІЖНАРОДНІЙ СПІВПРАЦІ У СФЕРІ БОРОТЬБИ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ

Анотація. Кожен рік жертвами сучасних форм рабства стають мільйони людей. В Україні кількість жертв торгівлі людьми за неофіційними даними складає 160 тис. громадян щорічно. Торгівля людьми, за оцінками експертів, вважається третьою за прибутковістю сферою діяльності організованої злочинності, особливо в частині її транснаціональної складової, поряд з торгівлею зброєю і наркотиками. Центр ООН з міжнародного попередження злочинів вважає, що щорічно світовий ринок торгівлі людьми дає 12 мільярдів доларів прибутку. Більш того, є підстави вважати, що доходи від продажу людей вносять свою лепту в фінансове забезпечення міжнародної терористичної діяльності. Таким чином, масштаб проблеми торгівлі людьми є вражаючим, тому ця проблема потребує негайного вжиття заходів. У статті розглянуто участь України у протидії торгівлі людьми на міжнародному рівні та практичні аспекти боротьби з торгівлею людьми. В роботі розкрито сутність поняття торгівлі людьми, проаналізовано основні аспекти роботи міжнародних компаній з даного питання, охарактеризовано основні напрямки державних програм. На основі аналізу нормативних документів проаналізовано труднощі процесу ідентифікації міжнародної торгівлі людьми. В процесі виконання роботи надано загальну характеристику стану наукової розробки проблеми та джерельної бази дослідження, проаналізовано особливості труднощів процесу ідентифікації міжнародної торгівлі людьми. Розглянуто процес прийняття рішень щодо напрямів удосконалення міжнародної взаємодії оперативних підрозділів МВС України у сфері протидії торгівлі людьми. Зазначено, що невідкладним є введення обов'язкового страхування у вітчизняних страхових компаніях життя і здоров'я осіб, які виїжджають на роботу за кордон за рахунок підприємств, установ, організацій, що займаються працевлаштуванням цих осіб за кордоном. Потрібно здійснювати постійний контроль за діяльністю туристичних фірм, шлюбних агентств, а також суб'єктів господарювання, які мають ліцензії на провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном; проводити систематичне роз'яснення та консультації серед осіб групи ризику, надавати їм якісну допомогу; забезпечувати проведення соціологічних та кримінологічних досліджень проблем торгівлі людьми, узагальнювати отримані дані та за результатами внести Кабінету Міністрів України відповідні пропозиції; проводити роботу щодо подальшого вивчення, порівняльного аналізу, узагальнення та поширення в Україні міжнародного досвіду з питань запобігання та боротьби з торгівлею людьми.

Ключові слова: торгівля людьми, протидія торгівлі людьми, міжнародна співпраця, порушення прав людини.

Habro Iryna, Hnatusha Julia

Petro Mohyla Black Sea National University

THE PARTICIPATION OF UKRAINE IN INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIGHT AGAINST HUMAN TRAFFICKING

Summary. Every year millions of people are victims of modern-day slavery. According to unofficial data, the number of victims of trafficking in human beings in Ukraine amounts to 160,000 citizens annually. Trafficking in human beings is, according to experts, the third most profitable area of organized crime, especially in its transnational component, alongside arms and drug trafficking. The U.N.O. (United Nations Organization) Center for International Crime Prevention estimates that the global human trafficking market generates 12 \$ billion annually. Moreover, there is reason to believe that the proceeds from the sale of people are contributing to the financial support of international terrorist activity. Thus, the scale of the problem of trafficking in human beings is impressive, so this problem requires immediate action. The article highlights the fate of Ukraine in terms of trafficking in human beings on the international level of practical and practical aspects of combating human trafficking. In the robots of daily understanding of the understanding of human trafficking, the main aspects of the robots of international companies are analyzed, the main steps of the powerful programs are characterized. On the basis of the analysis of regulatory documents, the difficult process of identifying international trafficking in persons was analyzed. In the process of completing the work of the robot, the main characterization of the scientific study of the problem and that of the base base was analyzed, the particularities of the difficult process of identifying international trafficking in human beings were analyzed. The process of taking into account the process of taking advantage of the international cooperation of the Ukrainian Ministry of Foreign Affairs in the sphere of trafficking in human beings was taken into account. It is stated that the introduction of compulsory insurance in the domestic insurance companies of persons traveling abroad to work at the expense of enterprises, institutions and organizations engaged in employment of these persons abroad is urgent. It is necessary to carry out constant control over the activity of travel agencies, matrimonial agencies, as well as economic entities that are licensed to carry out business activities through mediation in employment for work abroad; to provide systematic clarification and consultations among the persons at risk, to provide them with qualitative assistance; to provide sociological and criminological studies of human trafficking problems, to summarize the data received and to submit appropriate proposals to the Cabinet of Ministers of Ukraine; to work on the further study, comparative analysis, synthesis and dissemination in Ukraine of international experience in preventing and combating trafficking in human beings.

Keywords: human trafficking, human trafficking, international cooperation, human rights violation.

Постановка проблеми. Свобода людини є однією з головних цінностей сучасного цивілізованого суспільства, адже забезпечення недоторканності особи – одна з головних функцій держави. Саме тому сьогодні так цю проблему бурхливо обговорюють, а міжнародні організації та уряди країн активно працюють над створенням механізмів і стратегій, спроможних протидіяти такому явищу. Співпраця держав у сфері протидії торгівлі людьми набула нового змісту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема участі України у протидії торгівлі людьми на міжнародному рівні та практичні аспекти боротьби з торгівлею людьми є предметом досліджень таких науковців, як К. Левченко, В. Пясковський, А. Топчій, М. Хавронюк та інші.

Метою статті є дослідження особливостей міжнародного досвіду боротьби з торгівлею людьми.

Виклад основного матеріалу. В Україні проблема торгівлі людьми особливо гострою стала на початку 90-х років минулого століття у наслідок відкриття кордонів та можливостей вільного виїзду до інших країн, ускладнення соціально-економічних умов, розвитку секс-індустрії в економічно розвинутих країнах. За результатами дослідження, проведеного у 2008 році на замовлення Міжнародної організації з міграції, понад 117 тис. громадян України постраждали від торгівлі людьми починаючи з 1991 р. [2, с. 16].

Торгівля людьми розглядається як порушення прав людини, за яке повинні нести відповідальність не тільки окремі особи чи групи осіб, але й держави. Це активно декларується як на міжнародному, так і на національному рівнях. Проте практичне застосування цього підходу виявляється досить складним. Серйозною проблемою було й залишається питання удосконалення державної політики щодо захисту прав потерпілої від торгівлі людьми. Складність надання комплексної допомоги унеможливорює її реалізацію силами однієї організації. Саме тому міжнародні організації, перш за все ОБСЄ, рекомендують створювати та розвивати національні механізми перенаправлення (НМП) потерпілих, які є надзвичайно важливими в забезпеченні належного захисту прав людей, постраждалих від торгівлі людьми. НМП розглядається як механізм співпраці, у межах якого державні установи виконують свої зобов'язання щодо забезпечення та захисту прав людей, що постраждали від торгівлі людьми, а також координують зусилля

у стратегічному партнерстві з громадянським суспільством.

Україна посідає одне з перших місць у світі за чисельністю постраждалих від торгівлі людьми і найчастіше від цього злочину потерпають жінки (64–65%) та діти (8–9%) (рис. 1).

Крім того, за оцінками Міжнародної організації з міграції в Україні до потенційних жертв торгівлі людьми можуть бути віднесені від 1250 до 2250 жінок, з яких 44,5% у віці від 15 до 19 років [2, с. 16].

Прийнятий Закон України «Про протидію торгівлі людьми», з поправкою наприкінці 2012 р., дозволяє українцям, котрі постраждали від торгівлі людьми звернутися до держави за матеріальною допомогою. Таким громадянам присвоюють статус потерпілого від торгівлі людьми. Проте, стан надання допомоги потерпілим від торгівлі людьми є дуже низьким. Зокрема, за інформацією Міністерства соціальної політики України на жовтень 2012 року статус постраждалої особи від торгівлі людьми отримали лише 7 осіб. Але проблема полягає ще в тому, що Україна все частіше ідентифікується не лише як країна походження потерпілих від торгівлі людьми, але і як країна транзиту та призначення.

З урахуванням зазначеного, пріоритети державної політики захисту прав потерпілих в Україні від торгівлі людьми, полягають в наступному (рис. 2):

1) необхідно розробити організаційно-правовий механізм реалізації Закону України «Про протидію торгівлі людьми», із змінами та доповненнями від 2012 року, що дозволяє українцям, котрі постраждали від торгівлі людьми звернутися до держави не тільки за одноразовою матеріальною допомогою, але й за повним відшкодуванням моральної та матеріальної шкоди не тільки за рахунок осіб, які її заподіяли (пп. 4 п. 1 ст. 16 Закону), а й за рахунок Державного бюджету України (ч. 3 ст. 127 КПК України);

2) потребують доопрацювання нормативно-правові положення про порядок репатріації та соціального включення постраждалих від торгівлі з інших країн й забезпечення їхніх потреб у захисті та допомозі під час перебування в Україні, особливо щодо реалізації п. 4 та п. 5 ст. 16 Закону України «Про протидію торгівлі людьми»;

3) необхідно прискорити розробку та впровадження організаційно-правового механізму реалізації положень ч. 3 ст. 127 Кримінального процесуального кодексу України у частині відшкодування (компенсації) шкоди завданої потерпілому внаслідок кримінального правопорушення за рахунок Державного бюджету України;

4) потребують підтримки ініціативи Міністерства юстиції України щодо прийняття Закону «Про компенсації», яким пропонується створити компенсаційний фонд для жертв злочинів, пов'язаних з насильством, що дозволило б їм отримувати компенсацію у вигляді державної соціальної допомоги;

5) використовуючи авторитет МОМ, ОБСЄ та інших провідних міжнародних організацій лобювати зміни у законодавствах країн призначення, де створе-

Рис. 1. Структурне співвідношення об'єктів торгівлі людьми

Рис. 2. Пріоритети державної політики захисту прав потерпілих в Україні від торгівлі людьми

ні всі умови для «процвітання» сексуальної або трудової експлуатації людини (окремі країни Західної Європи, Азії, Америки, Африки тощо).

Досі в Україні немає закону про соціальний захист українських громадян за кордоном. Недостатньо використовуються норми чинного законодавства проти шахрайства, зокрема туристичного. Практично не працює в Україні програма захисту свідків. Не працюють механізми правового захисту громадян від службових зловживань, бюрократизму, не виплат заробітної плати тощо [3, с. 279].

Довгий період часу в теорії кримінального права висувались пропозиції про необхідність криміналізації торгівлі людьми, внаслідок чого в КК України була включена відповідна норма. Первісно в диспозиції цієї норми була передбачена відповідальність за купівлю-продаж людини або її вербування, перевезення, передачу, одержання, вчинені з метою її експлуатації. Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією» від 12 січня 2006 р. [3, с. 278] стаття, що передбачає відповідальність за торгівлю людьми була змінена наступним

чином: торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи. Відповідно, об'єктивна сторона розглянутого посягання була приведена у відповідність з вимогами міжнародних актів, котрі забороняють дане діяння і є чинними для України: Конвенція про рабство від 25 вересня 1926 р., Протокол до Конвенції про рабство від 23 жовтня 1953 р., Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства від 7 вересня 1956 р., Конвенція ООН про боротьбу з торгівлею людьми і експлуатацією проституції третіми особами від 2 грудня 1949 р., Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 3 квітня 2003 р [6, с. 111].

Аналіз даних міжнародних конвенцій підтверджує своєчасність рішення законодавця внести зміни до статті 149 КК України, оскільки її положення не відповідали тим вимогам, які ставились міжнародноправовими актами по боротьбі з торгівлею людьми. Торгівля людьми має на

меті експлуатацію потерпілих і серед видів цієї експлуатації (зміст яких детально роз'яснюється у міжнародно-правових договорах) названо також рабство та інші звичайні подібні до рабства. З приводу встановлення змісту поняття рабства в літературі виникають дискусії. Рабство, відповідно до ст. 1 Конвенції про рабство, визначається як стан чи становище людини, щодо якої здійснюються атрибути права власності чи деякі з них [3, с. 287].

Стаття 7 Додаткової конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства визнає в підневільному стані особу, яка перебуває в стані чи становищі, що є результатом інститутів чи звичаїв, подібних до рабства, до яких відносяться: боргова кабала, кріпацький стан, будь-який інститут чи звичай, через який жінку можуть за винагороду видати заміж, передати її як спадщину після смерті чоловіка, а також будь-який інститут чи звичай, коли передається дитина з метою її експлуатації [8, с. 23].

У багатьох джерелах наголошується, що ймовірна жертва торгівлі людьми може контактувати з низкою різних фахівців та осіб, а тому потенційно виявлятися ними. До них, у тому числі належать:

- співробітники правоохоронних органів;
- приватні громадяни;
- імміграційні служби;
- сама жертва;
- інші жертви торгівлі людьми;
- родина чи знайомі;
- інспектори з питань дотримання умов праці;
- співробітники громадських організацій та міжнародних агенцій;
- фахівці сфери охорони здоров'я;
- співробітники посольств та консульських установ;
- співробітники транспортних компаній;
- захисники прав людини;
- соціальні служби [8, с. 24].

Діапазон осіб та установ, які можуть ідентифікувати жертв торгівлі людьми, досить широкий, особливо якщо вони пройшли відповідну підготовку та існує система перенаправлення. Тому необхідно дослідити різні підходи до поширення інформації, щоб забезпечити ідентифікацію жертв якомога більшою кількістю осіб, які мають з ними контакти. Системи ідентифікації повинні розроблятися таким чином, щоб будь-яку особу будь-якого віку, статі та національності, яка зазнає експлуатації у будь-якій формі (формах), можна було б ідентифікувати як жертву торгівлі.

Для встановлення контактів з імовірними жертвами торгівлі людьми і для зміцнення необхідної впевненості та довіри, слід передбачити соціальну роботу, центри соціально-медичної допомоги та гарячі лінії». Гарячі лінії вважаються ефективним практичним інструментом визначення, порятунку та перенаправлення жертв торгівлі людьми для отримання допомоги. Для інформування громадськості про існування гарячих ліній і підвищення їхньої ефективності їх необхідно поєднувати з інформаційно-просвітницькими кампаніями. Під час таких інформаційно-просвітницьких кампаній рекомендується використовувати «термінологію, з якою ймовірні жертви або громадськість може бути краще знайома і з якою вони, найвірогідніше, асоціюють себе самі – на відміну від технічної термінології або такої, що стигматизує їх [8, с. 25].

Інформацію про гарячі лінії та загалом про наявні служби допомоги необхідно надавати групам осіб, які наражаються на ризик стати об'єктом торгівлі людьми. Мова йде про різні види цільових інформаційних матеріалів (напр., листівки, наклейки, інформаційні довідники тощо) з основною інформацією про структури підтримки та номери гарячих ліній відіграють важливу роль у процесі (само)ідентифікації.

Соціальна робота – це важливий елемент підтримки ймовірних жертв торгівлі людьми в оточенні, де вони змушені працювати. Шанобливий і співчутливий підхід з боку соціальних працівників у поєднанні з основною інформацією про охорону здоров'я та структури підтримки може створити довіру між цільовими групами та фахівцями». Окрім соціальної роботи, у межах циклу ідентифікації, слід створити центри соціально-медичної допомоги. Це легкодоступні центри, створені в оточенні, де особи-об'єкти торгівлі можуть працювати, і куди люди (якщо забажають – анонімно) можуть звернутися по інформацію, допомогу та інші послуги.

Крім того, рекомендується запровадити «відповідні інтервенційні контактні пункти», де осіб, що наражаються на ризик стати об'єктом торгівлі людьми (напр., мігрантів), можуть застерегти від небезпек та наслідків торгівлі і куди вони можуть за потреби звернутися по допомогу. Особливо підкреслюється важливість інструментів, націлених на соціальну роботу серед жертв торгівлі людьми, особливо дітей. Створення профілів та вироблення ознак У наявній літературі представлено чимало ознак, за якими можна ідентифікувати жертв торгівлі людьми, тому їх дуже важко підсумувати у межах одного звіту [7, с. 99].

По-перше, існують комплекси загальних ознак, які можуть вказати на те, що особа є об'єктом торгівлі. Вони стосуються як дорослих, так і дітей, і передбачають низку змінних, у тому числі:

- поведінку та ставлення потенційної жертви торгівлі (наприклад, вона не може полишити своє робоче оточення, виявляє ознаки страху чи занепокоєння, не довіряє органам влади);
- факти та стан, у якому перебуває особа (наприклад, вона не має паспорта або іншого проїзного документа чи посвідчення особи, які зберігаються у когось іншого, незнайома з місцевою мовою, дозволяє іншим говорити за неї, коли до неї звертаються безпосередньо);
- умови роботи особи (наприклад, вона отримує низьку платню або й зовсім її не отримує, працює понаднормово протягом тривалого часу, не має вихідних);
- обмежений доступ до інших основних прав/можливості скористатися правами (наприклад, особа мешкає у поганих або невідповідних умовах, не має доступу до медичного обслуговування, не може вільно спілкуватися з іншими);
- особисті характеристики або минуле, особливо нещодавнє (наприклад, особа походить з місцевості, знаної як джерело торгівлі людьми, вартість її переїзду до країни призначення була оплачена посередниками, яким вона повинна відшкодувати витрати своєю працею або наданням послуг у цій країні) [6, с. 110].

По суті, названі вище змінні частково збігаються з тими, що можуть бути застосовані до ді-

тей, оскільки вони також стосуються поведінки і ставлення («поводить себе занепокоєно: має наляканий вигляд або плаче»); факти та стан («має в'ялий вигляд, що може свідчити про вплив наркотиків»); умови роботи («виконує роботу, не призначену для дітей»); обмежений доступ до інших основних прав/можливість скористатись правами («не має доступу до освіти»); особисті характеристики або нещодавнє минуле («стверджує, що не знає, де перебувають її батьки, не має контактів зі своєю родиною»). Інші комплекси ознак ґрунтуються на формах експлуатації. У цих випадках ознаки стосуються змінних, аналогічних використаним для вироблення загальних ознак. До форм експлуатації як дорослих, так і дітей належать: сексуальна експлуатація; трудова експлуатація; експлуатація у незаконних видах діяльності; експлуатація у жебрацтві; побутовий підневільний стан [5, с. 541].

Ознаки можуть бути представлені у вигляді «ключів», які чітко вказують на необхідність проведення розслідування. Однак у багатьох випадках немає чітких і однозначних вказівок щодо того, хто мав би скористатися цими ознаками.

Основними завданнями оперативно-розшукового супроводження розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, є: встановлення всіх осіб, причетних до протиправної діяльності; виявлення всіх епізодів злочинної діяльності, раніше невідомих слідству, включаючи осіб, які потерпіли від експлуатації у минулому; використання оперативно-розшукових сил, засобів і методів у цілях пошуку слідів злочинної діяльності та встановлення способів їх приховування; пошук нових джерел інформації, встановлення потерпілих та свідків; встановлення місця зберігання коштів, отриманих від торгівлі людьми, шляхів та способів їх відмивання; визначення ролі кож-

ного члена організованого злочинного угруповання; збір інформації, яка характеризує розроблюваних осіб як окремих членів угруповання, норми їх поведінки, взаємовідносини, конфлікти та ін.; визначення оптимального часу проведення слідчих дій; оцінка та перевірка достовірності матеріалів, що знаходяться в розпорядженні слідства, особливо тих, які представлені у своє виправданні підозрюваними, а також свідками та потерпілими, чия добросовісність викликає сумніви; запобігання ухиленню від слідства та суду, розшук обвинувачених, які ухиляються; встановлення намірів розроблюваних осіб та їх зв'язків з протидією слідству та їх нейтралізація, захист потерпілих, свідків та інших учасників [1].

Висновки і пропозиції. Встановлено, що ефективна боротьба з таким ганебним явищем як торгівля людьми вимагає не лише законодавчих змін, але й розробки ефективних механізмів боротьби з торгівлею людьми в Україні. Необхідне налагодження співпраці з поліцейськими та спеціальними органами зацікавлених іноземних держав шляхом підписання відповідних міжнародних угод, розробки механізмів інформаційного обміну як між правоохоронними структурами в Україні, так і правоохоронними органами зарубіжних країн. Все це вимагає комплексної взаємодії різних установ та зацікавлених сторін як в межах однієї країни, так і між відповідними країнами, що охоплює органи поліції, судового переслідування, програми підтримки жертв та захисту свідків і засобів масової інформації.

В роботі відмічено, що актуальним на сьогодні є питання надання необхідної медичної та соціальної допомоги жертвам торгівлі людьми через створення системи реабілітаційних закладів із використанням можливостей благодійних та жіночих недержавних організацій.

Список літератури:

1. Вірцева практика створення програм захисту та допомоги жертвам торгівлі людьми в Європі та Євразії : Заключний звіт, 2008 / USAID : official page. URL: <https://www.usaid.gov/uk/site-search/2008>
2. Журавель В. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 3(30). С. 160–166.
3. Керівництво з захисту прав дітей-жертв торгівлі людьми у Європі. ЮНІСЕФ. 2006. 16 с.
4. Комплексная программа противодействия торговли людьми в Украине / под общ. ред. А.М. Бандурки. Київ-Харків : Фирма, 2003. С. 279–285.
5. Левченко К.Б. До характеристики Закону України «Про протидію торгівлі людьми». *Форум права*. 2012. № 1. С. 541–545.
6. Пясковський В. Методи вербування і вивозу українських жінок до нелегального секс-бізнесу за кордон. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 110–112.
7. Топчий А. Нелегальна трудова міграція та торгівля людьми. Висвітлення проблеми у ЗМІ. Київ, 2008. 399 с.
8. Хавронюк М. Роторгівля в Україні: чи здатне чинне законодавство ефективно протидіяти їй? *Предпринимательство, хозяйство и право*. 1999. № 3. С. 23–32.

References:

1. Vzirtseva praktyka stvorenniya prohram zakhystu ta dopomohy zhertvam torhivli lyud'my v Yevropi ta Yevraziyi : Zaklyuchnyy zvit, 2008 / USAID : official page. URL: <https://www.usaid.gov/uk/site-search/2008>
2. Zhuravel, V. (2002). Kryminalistychna klasyfikatsiya zlochyniv: zasady formuvannya ta mekhanizm zastosuvannya. *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrainy*, no. 3(30), pp. 160–166.
3. Kerivnytstvo z zakhystu prav ditey-zhertv torhivli lyud'my u Yevropi. YUNISEF. 2006. 16 p.
4. Kompleksnaya programma protyvoдействiya torhovyly lyud'my v Ukraine / pod obshch. red. A.M. Bandurky. K.-KH.: Fyrma, 2003, pp. 279–285.
5. Levchenko, K.B. (2012). Do kharakterystyky Zakonu Ukrayiny «Pro protydiyuy torhivli lyud'my». *Forum prava*, no. 1, pp. 541–545.
6. Pyaskovs'kyi, V. (2016). Metody verbuvannya i vyvozu ukrayins'kykh zhinok do nelehal'noho seks-biznesu za kordon. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, no. 8, pp. 110–112.
7. Topchii, A. (2008). Nelehal'na trudova mihratsiya ta torhivlya lyud'my. *Vysvitlennya problemy u ZMI*. Kyiv, 399 p.
8. Khavronyuk, M. (1999). Rabotorhivlya v Ukraini: chy zdatne chynne zakonodavstvo efektyvno protydiyaty yiy. *Predprynymatel'stvo, khozyaystvo y pravo*, no. 3, pp. 23–32.